

АНОТАЦІЯ

Забавська Х. Ю. Особливості становлення та функціонування системи стримувань і протываг між гілками влади в умовах демократизації політичної системи України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 052 – «Політологія». – Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2020.

Дедалі частіше проблема балансу в розподілі владних повноважень під час побудови демократичної держави вивчається в працях іноземних політичних аналітиків, науковців та політичних діячів. Незважаючи на те, що дослідження системи стримувань і протываг має багатовікову історію, у сучасній політичній теорії немає єдиного комплексного підходу до дослідження цього феномена. Політичну складову у функціонуванні системи стримувань і протываг, а також можливість застосування квантифікаційних методик для її дослідження на сьогодні вивчено недостатньо, зокрема, в межах вітчизняного політологічного дискурсу.

Враховуючи можливість квантифікації елементів системи стримувань і протываг та методологічні особливості біхевіористичного підходу до вивчення політичних явищ, особливої актуальності набуває створення комплексної методики індексування балансу в межах системи стримувань і протываг. Це дало б змогу проаналізувати взаємозв'язок балансу повноважень гілок влади із процесами демократизації на прикладі вітчизняного політичного досвіду. З погляду перспектив розвитку вітчизняної політичної теорії та практики окреслене дослідження набуває особливої актуальності, зважаючи на демократичну трансформацію

політичної системи України та брак комплексних, ґрунтовних досліджень системи стримувань і протываг як запоруки стабільної політичної системи.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, сформульовано наукову новизну, висвітлено методологічну основу роботи, наголошено на теоретичному та практичному значенні отриманих результатів, відображено попередню апробацію результатів дослідження та структуру роботи.

У першому розділі «Стан дослідження проблеми функціонування системи стримувань і протываг між гілками влади» з'ясовано актуальний стан вивчення означеної проблеми, розкрито історичні етапи розвитку уявлень про систему стримувань і протываг у зарубіжній та вітчизняній політичній науці, а також акцентовано на існуванні квантифікаційних методик для числового вимірювання окремих елементів системи стримувань і протываг.

У другому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження системи стримувань і протываг» досліджено суть та особливості системи стримувань і протываг у демократичній політичній системі, систематизовано й уточнено уявлення про особливості функціонування системи стримувань і протываг в умовах різних форм правління, а також запропоновано та детально окреслено авторську методику обчислення індексу балансу повноважень між гілками влади у системі стримувань і протываг.

У третьому розділі «Особливості реалізації системи стримувань і протываг в Україні» проаналізовано політичні чинники еволюції форми правління в Україні, розкрито особливості функціонування системи стримувань і протываг в умовах чинності різних конституцій в Україні, обчислено та проаналізовано показники індексів балансу повноважень між гілками влади в різні історичні періоди незалежної України за допомогою

авторської методики, а також окреслено основні проблеми і запропоновано напрями забезпечення ефективної системи стримувань і противаг в Україні.

У висновках узагальнено основні результати дослідження.

Система стримувань і противаг є багатограним феноменом, який здебільшого є об'єктом вивчення юридичної науки. Вивчення окремих елементів системи стримувань і противаг більшою мірою знаходить своє відображення в царині конституційного права. Втім, багатовимірність феномена (а саме, горизонтальний, вертикальний, юридичний і фактичний виміри) та функції, які він виконує в суспільстві, зумовлюють інтерес до застосування інтегрального підходу до його вивчення. У роботі запропоновано власне визначення системи стримувань і противаг, демократії та демократизації, а також запропонований перелік вимірів та функцій з установленим дихотомічним зв'язком системи стримувань і противаг та демократії. Повною мірою окреслено чинники, які впливають на функціонування системи стримувань і противаг, а також показано особливості реалізації окремих її елементів у політичних системах держав із різною формою правління. Акцентовано увагу на особливостях системи стримувань і противаг у змішаних формах республіканського правління з урахуванням політичного досвіду України.

У дисертаційній роботі висвітлено підходи до вивчення окремих елементів системи стримувань і противаг, їхньої взаємозалежності та особливостей реалізації за різних форм правління. Дослідження можливостей для числового вимірювання окремих елементів системи стримувань і противаг у контексті вивчених у роботі наявних у зарубіжній практиці методик набуло подальшого розвитку. Зокрема встановлено, що серед квантифікаційних методик немає комплексної методики, яка б дала

можливість обчислити рівень повноважень трьох гілок влади та баланс між ними.

Актуальність дослідження зумовлено потребою теоретичного та практичного обґрунтування впливу системи стримувань і противаг на рівень демократичності політичної системи. Дослідження еволюції системи стримувань і противаг в умовах побудови демократії в незалежній Україні дає змогу напрацювати низку ефективних шляхів вдосконалення вітчизняного законодавства та подолання проблем, які перешкоджають ефективному функціонуванню системи. Вперше на рівні дисертаційного дослідження цілісно та ґрунтовно вивчено систему стримувань і противаг як чинник демократизації політичної системи України, а також запропоновано комплексну методику обчислення рівня балансу в межах системи стримувань і противаг.

Завдяки використанню авторської методики було встановлено кореляційний зв'язок між рівнем балансу повноважень та рівнем демократії. Для відстеження закономірних змін у формі правління та системі стримувань і противаг на юридичному рівні підґрунтям дослідження стали положення трьох основоположних нормативно-правових актів, які на різних етапах історії України забезпечували функціонування системи стримувань і противаг, а саме: «Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України» від 8.06.1995 р., Конституція України від 28.06.1996 р. та Закон України «Про внесення змін до Конституції України» від 8.12.2004 р. На основі виокремлених репрезентативних періодів (а саме: 1996 р., 2006 р., кінець 2012 р., 2015 р. та 2019 р.) обчислено рівні індексу балансу повноважень і встановлені недоліки та перспективи розвитку

системи стримувань і противаг у політичній системі нашої держави. Визначено, що зміна рівня індексу балансу повноважень між гілками влади залежить не лише від конституційних засад функціонування системи стримувань і противаг, але й від політичних та інших обставин, таких як особа президента, внутрішньополітичні обставини, рівень політичної свідомості, вектор розвитку держави, показник індексу демократії тощо.

Практичне значення отриманих результатів визначаємо науковою новизною та актуальністю; воно полягає в можливості застосовувати результати дослідження з науково-дослідною та навчальною метою.

Висновки дисертаційного дослідження може бути використано у процесі створення інструкцій та рекомендацій для вдосконалення вітчизняної нормативно-правової бази функціонування системи стримувань і противаг, у практичній діяльності органів державної влади, зокрема Президента України, Кабінету Міністрів України та інших спеціалізованих органів, а також у практичній діяльності вищих державних посадовців. Використання методики балансу повноважень між гілками влади відкриває перспективні можливості для застосування числових методик під час дослідження подібних феноменів, а також сприяє вдосконаленню політичної теорії демократичного поділу влади. Окрім того, результати дисертації можна застосувати в навчальному процесі під час викладання навчальних дисциплін «Політологія» та «Порівняльний аналіз політичних систем зарубіжних країн», а також у процесі викладання спецдисциплін із вивчення політичних інститутів, політичної влади, демократії в Україні тощо.

Ключові слова: система, стримування, противаги, демократизація, демократія, політична система, форма державного правління, Україна, індекс, баланс, дисбаланс, методика, елемент, гілка влади, повноваження.

ABSTRACT

Zabavska Kh. Formation and functioning peculiarities of checks and balances system between branches of power under conditions of political system democratization in Ukraine.

Dissertation thesis for a Doctor of Philosophy Degree in Specialty 052 – «Political Science». Lviv Polytechnic National University, Lviv, 2020.

The problem of the relationship between the distribution of power and the process of building a democratic state is increasingly being studied in the works of foreign political analysts, scholars and politicians. Despite the fact that the study of the checks and balances system has a long history, in modern political theory there is no single comprehensive approach to the study of this phenomenon. The political component in the functioning of the system of checks and balances, as well as the possibility of applying quantification techniques for its study are currently studied insufficiently, in particular, within the domestic political science discourse.

Taking into consideration the possibility to quantify the elements of the checks and balances system and methodological features of the behavioral approach to the study of political phenomena, it is especially important to create a comprehensive methodology for indexing the balance within the system of checks and balances. This would make it possible to analyze the relationship between the balance of power of the branches of government and the processes of democratization on the example of domestic political experience. From the point of view of domestic political theory and practice development prospects the outlined research acquires special relevance, considering democratic transformation of political system of Ukraine and lack of complex, thorough researches of system of checks and balances as guarantees of stable political system.

The introduction substantiates the relevance of the topic, defines the purpose, objectives, object and subject of the research, formulates the scientific novelty, outlines the methodological basis of the work, emphasizes the theoretical and practical significance of the obtained results, reflects the preliminary approbation of the research results and structure of the thesis.

The first section, «The state of research of the functioning problem of the checks and balances system between branches of power», clarifies the current state of this problem study, reveals the historical stages of development of ideas about the checks and balances system in foreign and domestic political science and emphasizes the existence of quantification methods for numerical measurement of separate checks and balances system elements.

The second section, «Theoretical and methodological principles of the checks and balances system study», explores the essence and features of the checks and balances system in a democratic political system, the features of the checks and balances system in different forms of government are systematized and clarified, the author's method of calculating the index of balance of powers between branches of power in the checks and balances system is proposed and detailed.

The third section, «Features of the checks and balances system realization in Ukraine», analyzes the political factors of the form of the government evolution in Ukraine, reveals the features of the checks and balances system under different constitutions in Ukraine, indicators of balance of power indices between branches of government in different historical periods of independent Ukraine with the help of the author's methodology are calculated and analyzed, as well as the main problems and proposed ways to ensure an effective checks and balances system in Ukraine are outlined.

The conclusions summarize the main findings of the study.

The system of checks and balances is a multifaceted phenomenon, which is mostly the object of study of legal science. The study of certain elements of the checks and balances system is more reflected in the field of constitutional law. However, the multidimensionality of the phenomenon (namely, horizontal, vertical, legal and factual dimensions) and the functions it plays in society determines the interest in applying an integrated approach to its study. The thesis proposes its own definition of the system of checks and balances, democracy and democratization as well as a list of dimensions and functions with an established dichotomous relationship of the checks and balances system and democracy. The factors influencing the functioning of the system of checks and balances, as well as the peculiarities of the implementation of certain elements in the political systems of states with different forms of government are fully outlined. Emphasis is placed on the peculiarities of the checks and balances system in the mixed forms of republican government, taking into account the political experience of Ukraine.

The dissertation covers the approaches to the study of separate elements of the checks and balances system, their interdependence and features of their realization in different forms of government. The study of possibilities for numerical measurement of separate elements of the system of checks and balances in the context of the studied existing calculation methods in foreign practice has been further developed. In particular, it was found that among the quantification methods there is no comprehensive method that would calculate the level of authority of the three branches of government and the balance between them.

The study is relevant due to the problem of theoretical and practical justification of the checks and balances system impact on the level of democracy of the political system. The study of the checks and balances system evolution in the context of democracy building in independent Ukraine makes it possible to find a number of effective ways to improve domestic legislation and overcome problems

that hinder the effective functioning of the system. For the first time at the level of dissertation research the system of checks and balances as a factor of democratization of the political system of Ukraine is studied holistically and thoroughly, and a complex method of calculating the level of balance within the system of checks and balances is proposed.

Using the author's methodology, a correlation between the level of balance of power and the level of democracy was established. To track the natural changes in the form of government and the checks and balances system at the legal level, the study was based on the provisions of three fundamental regulations that at various stages of Ukrainian history ensured the functioning of checks and balances, namely the «Constitutional Treaty between the Verkhovna Rada of Ukraine and the President of Ukraine on the basic principles of organization and functioning of state power and local self-government in Ukraine for the period before the adoption of the new Constitution of Ukraine» of 8.06.1995, the Constitution of Ukraine of 28.06.1996 and the Law of Ukraine «On Amendments to the Constitution of Ukraine» of 8.12. 2004. On the basis of selected representative periods (namely, 1996, 2006, end of 2012, 2015 and 2019) the levels of the balance of power index are calculated and the shortcomings and prospects of development of the checks and balances system in the political system of our state are established. It was determined that the change in the level of the balance of power index between branches of government depends not only on the constitutional principles of the system of checks and balances, but also on political and other circumstances, such as the president's personality, domestic political circumstances, political consciousness, state index, democracy index etc.

The practical significance of the obtained results is determined by scientific novelty and relevance; it consists in the possibility of applying the results of research for scientific and educational purposes.

The conclusions of the dissertation research can be used in the development of instructions and recommendations for improving the domestic legal framework for the checks and balances system functioning, in the practice of public authorities, including the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine and other specialized officials. The use of the method of calculating the balance of authorities between branches of power opens up promising opportunities for the application of numerical methods in the study of such phenomena, as well as contributes to the improvement of political theory of democratic separation of powers. In addition, the results of the dissertation can be used in the teaching process during the teaching of «Political Science» and «Comparative Analysis of Political Systems of Foreign Countries», as well as in the teaching of special disciplines for political institutions, political power, democracy in Ukraine and more.

Keywords: system, checks, balances, democratization, democracy, political system, form of government, Ukraine, index, balance, imbalance, method, element, branch of power, authority.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, у яких опубліковано основні наукові результати дисертації:

1. Забавська Х. Ю., Бучин М. А. Система стримувань і протипаг як атрибут демократії: порівняльний аналіз особливостей функціонування у різних формах правління // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: зб. наук. пр. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2015. Вип. 27. С. 61–68. (0,5 д.а.; *Особистий внесок здобувача: розроблено формулу обчислення індексу балансу повноважень гілок влади з метою порівняння елементів системи різних форм державного правління (0,25 д.а.).*)

2. Zabavska Kh. Becoming and development of ideas about the functioning of the checks and balances system // *Humanitarian Vision (Гуманітарні візії)*. 2017. Vol. 3. № 2. P. 25–30.

3. Zabavska Kh. System of checks and balances as an attribute of democracy: political analysis // *Humanitarian Vision (Гуманітарні візії)*. 2018. Vol. 4. № 1. P. 27–32.

4. Zabavska Kh. The main approaches to the interpretation of the system of checks and balances in Ukrainian political science // *Вісник Маріупольського державного університету. Серія Історія. Політологія*. 2018. Вип. 21. С. 142–150.

5. Zabavska Kh. Political analysis of the checks and balances system main elements // *Humanitarian Vision (Гуманітарні візії)*. 2018. Vol. 4. № 3. P. 7–13.

6. Zabavska Kh. Quantification methods of checks and balances system study // *Humanitarian Vision (Гуманітарні візії)*. 2019. Vol. 5. № 1. P. 36–42.

7. Zabavska Kh. Functioning of the main elements of the checks and balances system in Ukraine: a comparative analysis under the provisions of different Constitutions. *Science and Education a New Dimension // Humanities and Social Sciences*. 2020. № 8 (37). Issue 223. P. 54–58.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Забавська Х. Ю. Ефективне функціонування системи стримувань і противаг як запорука реалізації євроінтеграційних прагнень України // *Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики: зб. матеріалів V Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 29 берез., 2018)*. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2018. С. 188–193.

9. Забавська Х. Ю. Порівняльна характеристика систем стримувань і противаг між гілками влади в Україні та Польщі // *Транскордонне*

співробітництво та спільний європейський простір: теорія, практика і нові можливості: матеріали IV Укр.-пол. форуму (м. Львів, 7-8 черв., 2018). Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка». 2018. С. 249–252.

10. Забавська Х. Ю. Особливості функціонування системи стримувань і противаг у президентській республіці // Людське співтовариство: актуальні питання наукових досліджень: зб. тез доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15–16 лют., 2019). Дніпро, 2019. С. 80–84.

11. Забавська Х. Ю. Особливості функціонування елементів системи стримувань і противаг у державі з парламентською формою правління // Рівень ефективності та необхідність впливу суспільних наук на розвиток сучасної цивілізації: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів 22–23 лют., 2019 р.). Львів, 2019. С. 67–71.

12. Забавська Х. Ю. Функціонування системи стримувань і противаг на наднаціональному рівні: на прикладі ЄС // Актуальні проблеми міжнародних відносин та зовнішньої політики: зб. матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 28 берез., 2019). Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2019. С. 157–160.

13. Забавська Х. Ю. Еволюція імпичменту як одного із ключових елементів системи стримувань і противаг між гілками державної влади в Україні // Пріоритети сучасних суспільних наук а трансформаційних умовах: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 22–23 листоп., 2019 р.) Львів, 2019. С. 120–123.

14. Забавська Х. Ю. Порівняльний аналіз реалізації вотуму недовіри уряду як елемента системи стримувань і противаг в умовах різних конституцій в Україні // Історія, проблеми та необхідні умови становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 24–25 січ., 2020 р.). Львів, 2020. С.70–74.

15. Забавська Х. Ю. Особливості трансформації системи стримувань і противаг в українській політичній практиці // Нове та традиційне у дослідженнях сучасних представників суспільних наук: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 січ. – 1 лют., 2020 р.). Київ, 2020. С. 55–59.